Так вчасно настала весна і так лагідно!

З теплим вітром, сонячним промінням і блискучим дощем, що ледве можна було замітити, як сніг зійшов із землі, і вона осталася без покривала.

І з тим було їй добре.

У своїй чорній наготі простерлася вона на сонці широко-далеко і купалася в запашних вогких віддихах весни. Місцями, де на ній назбиралася вода, покривалася легкою імлою, а там, де спочивала в ній озимина, прибралася в пишну, веселу зелень.

Під склепінням недоглядно співали жайворонки. Лише здавлено і немов перли гуляли трілери [3] в висоті, і перлами котилися вниз...

* * *

— Так зарання і лагідно, як сього року, наставала весна лиш тоді, як ми дістали нашого Василя,— обізвалася мужичка Марійка до свого чоловіка, що лежав близько хати, грівся на сонці й пас свої пишні молоді воли; ні, не пас, а пускав їх лише, щоб нюхали траву, бо ж вона була ще заніжна і мохната, щоб їх грубі писки могли її скубати.

— Так так. Тоді як ми ще не мали нічого, а тепер, коли нам бог допоміг до землі, ми мусимо його тратити!

Вона не відповіла нічого; зітхнула й пряла дальше.

І між тим тоді і тим тепер лежала лише праця.

Від сірого ранку до пізньої ночі — праця.

Завсігди була вона тут — і ждала. Похмура й невмолима, пожирала все. Час, думку, забаву, силу, здоров'я, молодість, навіть і ту одробину охоти до життя, коли та хотіла в неспостережених хвилях переломити сірий одностайний тон і позолотити існування. Завсігди була ненаситна і невдоволена; ледве лишила чоловікові кілька крапель крові в жилах і сьомий день у тижні, в якім ішлося зранку до бога, а по обіді — в поле...

В поле!.. По двадцятьох майже роках доробилися вони кількох моргів поля.

Журбою й мозолею пересякла кожда грудка, але й любов'ю. Тою жадною, заляканою любов'ю, яку відчуває кождий мужик для своєї землі.

Про неї говорилося, як про живу істоту.

Хто її кормив — того кормила й вона.

Хто її не занедбував — того не занедбувала й вона. Ніхто не розумів її ліпше, як мужик,— і тому дав бог мужиків, як сотворив землю.

Доки буде земля — будуть і мужики...

* * *

Мали й двох дорослих синів.

За кілька неділь старший, Василь, мав ставати до бранки [4] Від хвилі поклику ходили всі, мов під вагою якогось тягаря. Покличуть його? Чи лишать? Коли би взяли...— щоб ніхто не діждався тої години! — настав би всьому кінець!

Поля родили б без помочі його молодої сили лише слабий хліб. Вони обоє постарілися передчасом, а молодший син не вдався. Йому була земля байдужа, і він оминав працю. Безжурний був і до дівчат прихильний. Мов половик спадав всюди, де лиш були які танці, і коїв між ними лихо!.. До того й крав іще, брехав і обмивав своє сумління в горілці.

Вкінці закохався в якійсь молодій циганці, що розумілася на зіллях, і забув про тата й маму.

З плачем відвернувся сором від нього.

Такий був молодший...

Бог один знав, що тепер настане. Батьки дивилися в будуччину, як у ніч. Досі був старший їх єдиною потіхою. І молоду мав уже: молодесеньке покірне дівча, що плакало з любові до нього...

* * *

— Був ти в панотця? — перебила вона мовчанку.— Може, він порадив би, що робити, аби не втратити дитини!

— Ей, панотець! Він був знов такий жовчний! День перед тим упала попадя під час служби п'яна до церкви і сварилася з ним, що без неї винаймив одному мужикові кусень поля. Потім билися обоє таки в церкві... Вона кинула за ним хрестом... Тепер він знов лютий і важить свої слова грішми...

— Що казав?

"Дай на службу,— казав.— Буде, як бог схоче".

— Треба дати,— відповіла жінка.

— Піду й дам,— відповів він побожно,— лиш треба би що продати.— Що? — він сам не знав іще; може, оту пшеницю, що ховав її старанно на поді на насіння і хотів сам тепер посіяти, або один вулій з бджолами? Мав чотири пні.

— Ти поговорив би з учителем,— говорила дальше Марійка.— Може б, він дав яку раду?

— Е! Що вже той порадить! Він знає лиш калатати про свою біду та про те, що в своїми дітьми гине з голоду. Колись-то, міркуй, Маріє, казав мені, аби наш Василь женився з його донькою.

— А він що, вдурів? Нащо Василеві панни?

— Се тому, що в них велика біда. Має багато дітей.

— Але зате має цісарську платню.

— Я йому се казав; а він каже: її забагато — щоби вмерти, а замало — щоб жити.

— Погано...

Потім обоє замовкли.

На її передчасом постарілім ніжнім лиці розстелилася жура. Пряла ще пильніше. Він дивився на воли. Василь виховав їх. А тепер доглядали їх усі, як ока в голові. Але ж бо й файні були вони... Ціле село любувалося ними. І сам двірник не мав таких волів. Були оба червоні, товсті, блискучі, а їх вола звисали аж по коліна. До того були в них ріжки маленькі, білі, як місяць, коли настає; а самі були розумні й послушні,—

потіха й надія Василя! Восени хотів він ними виорати поля, а потім — продати. За ті гроші для себе й своєї "жінки" хату поставити. Або докупити кусень поля й кілька господарських речей: віз і інше таке, що потребував конечно. Або поставити стодолу, хоч і малу, як її ставлять німецькі господарі; або податки поплатити й інші громадські дачки. Або... ей, стільки-стільки було того всього, чого він хотів! Все те, що було потрібне, сунулося на чоловіка так часто, тиснулося так близько... одне по другім, росло чимраз вище й вище і доводило до розпуки — що все ще його не було!

Все те неначе містилося в тих двох гарних спокійних звірах, що їх доглядали, мов собі рівних, і з якими і спали, і їли під одним дахом...

У сльотних неділях, коли годі було йти в поле, грали коло них у сопілку. Різні пісні — сумні й веселі. Вони стояли спокійно, ремигаючи, і дивилися своїми великими лагідними очима так розумно вперед себе! А коли, було, перестати й забиратися зі стайні, завертали свої статочні голови за чоловіком і ревіли! Тоді треба було мимоволі вертати і гласкати їх...

Прекрасні, мудрі звірі...

* * *

Здалека пізнали Марійка і її чоловік давнього пропінатора [5] Беньяміна, як ішов полем вузькою стежкою до них. Перед якими двадцять п'ятьма роками прийшов він у село, бідний жид, із жінкою й дев'ятьма малими дітьми.

Від трьох років мешкав уже в столиці.

Збагатів, переселився туди, мешкав у великій кам'яниці, повіддавав доньки за багатих панських купців, а сам ходив із грубим золотим

ланцюжком коло годинника та блискучим проти сонця великим капелюхом.

Але він усе не цурався того тихого села, що між своїми широкими полями конюшин і жит, з своїми хатками, критими соломою, виглядало, мов купка мушель з-посеред зелені.

Щовесни приходив він і питався про поводження й здоров'я людей. Знав усі їх справи і їх журби. Постарівся з ними, знав звичаї їх життя і ніяк не міг відірватися від сього кусника землі назавсігди.

Навесні находила на селян, крім звичайних турбот, що відчувалися в ту пору найглибше, ще й велика жура про синів, покликуваних до війська. Неначе мряка, лягав смуток на молоді й старі уми.

Привіталися.

Він подав їм руку, прибрану в червоняву рукавичку. Говорили про всіляке. Найбільше про матеріальний стан села, про засіви... Потім Беньямін звернув увагу на красні воли, що паслися.

— Пишні звірята! — сказав, і його очі усміхнулися.

Серце старого селянина знялося з утіхи.

— А правда? — Більш не сказав нічого. Він знав, що знав.

Марія перестала прясти й глянула йому в лице.

— Се воли нашого Василька,— сказала.— Ви й не знаєте, пане Беньяміне. Наш Василь такий господар, що йому й пари в селі нема. Ніколи не побачите його на танцях, ніколи в корчмі. Якби Василя не

було, було б вже давно по всьому! Коли б ви знали, який Василь чемний... коли б ви знали.

А він знав усе і став разом із ними хвалити.

— А оці воли, пане Беньяміне...— хотіла вона ще щось сказати про звірів, але він перебив її:

— Ей, що там воли! Віл усе волом. Але як стоїть діло з бранкою?

Тут зітхнули старі й почали нарікати.

Він здержано, покірно, з похиленою на груди головою, з сумом, а вона — балакливо, горесно і з рухами, повними грозьби.

Сотню разів проклинала вона вже тих, що як голодні вовки кидались на синів! Нехай би ніколи не найшли спочинку в гробі, а на тамтім світі ані одного ясного кута!

Беньямін сміявся.

Яка вона була дурна! Чи вона не знала, що інакше не могло бути?

Знала! Яка їй з того розрада?

Беньямін грався своїм ланцюжком від годинника і думав довго. Потім казав, що справа далась би, може, змінитися і на добре, хлопчисько міг би, може, остатись дома. Що, справді, годі його увільнити, але... але...— Він не докінчив гадки й похитав журливо головою.

Але що?

Але те коштувало би дуже багато.

Боже!

Таки так. Коштувало би багато... Може, й більше, ніж варті оці глупі воли...

Ісусе Христе!

Та що ж? Чи се таке страшне? Коли подумати, що від сього залежить усе... що син працював би три роки дома, замість бігати три роки по толоках, чистити гвери, [6] бути слугою чужих людей, бути виставленим на всякі небезпечності, а ще гірше — на смерть, то що значить два дурні воли супроти того всього? За три роки можна мати знов такий "гаразд"!

Обоє признали, що він каже правду, але не переставали нарікати. Се ж таки страшна річ — пара таких волів!

— Я вже думав сяк і так,— обізвався селянин,— хоч і не говорив про се нічого. Наприклад: спродати оці красні воли й піти з грішми перед панів...

— Що ви хотіли би? — майже скрикнув Беньямін.

— Піду, кажу, до панів, поклонюся їм, покладу гроші на стіл і скажу: "Пустіть мою дитину. Я не хочу дурно. От тутки моя праця; я даю її з радної душі... цісареві... або кому вже треба. За те пустіть мою дитину..."

Беньямін розсміявся, як перше.

— Який же з тебе дурний мужик!

— Я дурний, се правда, але до того не треба багато розуму...

— Так? Не треба багато розуму? Спробуй лише, побачиш, що станеться з тобою і з твоїм Василем. Спробуй лише!

Жінка почала плакати.

— Так, так, небоже! Ти сидиш тут на полях і розумієшся на таких справах стільки, що твої воли. Се кажу я тобі, бо інакше годі. До панів і не вільно йти; а хоч би ти, мужик, і перед них пішов, і їм й сто разів поклонився, то все ж таки було б се, що ти сказав би, мужицьке! З панами говориться інакше. Се не для твоєї голови. Дай спокій, коли не хочеш справу попсувати!

А наляканий селянин не хотів справу попсувати.

Беньямін хотів оцю річ узяти в свої руки. Не дуже радо, але з милосердя для них. Він знав їх обставини докладно, знав, як дрижали над хлопцем і якою силою був він в їх існуванні. Лише тому. І тому, що він не був такий злий мужик, як інші, а був завсігди добрий і чесний, і що хлопчисько не мав серця до війська, мимо свого медвежого здоров'я й сили...

А голос молодого Василя доходив до них здалека м'якими хвилями. Він співав при роботі. Веселі й сумні пісні причинялися несвідомо до того, що тут рішили гірку справу. Рішили його любимців спродати, а гроші за них обернути на його визволення. Беньямін мав те все зробити.

* * *

Старі провели його далеко, аж на кінець села, а Марійка понесла за ним іще для його жінки гарний барвний коверець, що сама його виробила й хотіла ним на весіллі Василя застелити лаву,— найкращий кусень зі скрині. Потім вернулися обоє додому.

Було се одної сльотної, зимної днини в жовтні, як Василь покинув своїх батьків і землю.

Нічого не помогло, хоч і волів продали, хоч і сам Беньямін орудував грішми...

В день перед тим чорні ворони окружували безнастанку соломою криту хатину, мовби там лежав труп і ждав на них довго...

Потім настала осінь.

Закутана в мряку, з супроводом зимних вітрів і з сумними сірими вечорами, з хлипанням безнастанних дощів...

Тихо й пусто було всюди, але неспокійно.

Було щось, що мучило... гризло... щось, що, себе під'їдаючи, ширилось без відпочинку і спокою.

Се була туга.

За молодою, здоровою, жвавою силою, що потяглася кудись, лишаючи все ще сліди по собі, тут і там, мов літо.

Стайня стояла пусткою.

Красні звірята, з великими лагідними очима і сильним теплим віддихом, лишили порожнечу, що боліла господарів безнастанно і не загибала. Все те, чого було треба й чого ще завсігди не було, зростало, кидалося в очі, збільшалося, байдуже й тривке, і заповідало якесь безконечне існування... Земля лежала сумна.

Щось сильне, здорове не могла вона сотворити без молодої сили. Мусила ждати.

І з самого початку, від першої хвилини його відходу,— все ждало...

* * *

Крізь понуру масу мряк, в яку уткалася гризуча туга, що укладалася щораз тяжче на все й ширилася тяжкими хвилями так далеко, як око сягало, спонукуючи, що всі барви блідли,— пробивався один голос. Незамічений, він співав водно: Світла! Світла!..

Чернівці, 4 квітня 1898

[3] — Трілери — трелі.

[4] — Бранка — призов.

[5] Пропінатор — корчмар.

[6] — Г в е р — рушниця, гвинтівка.